

35. Potts D.T. Tepe Yahya and the End of the 4th Millennium on the Iranian Plateau – Le Plateau Iranien et l’Asie Centrale des origins a iaconquete islamique. – Paris, 1977. – P. 56.
36. Potts D.T. Tepe Yahya and the End of the 4th Millennium on the Iranian Plateau – Le Plateau Iranien et l’Asie Centrale des origins a iaconqueteislamique. – Paris, 1977. – P. 53.
37. Ratnager Sh. Encounters. The Westerly Trade of Harappa Civilization. – Oxford, 1981. – P. 154
38. Ratnager Sh. Encounters. The Westerly Trade of Harappa Civilization .. – P. 155.
39. Tosi M, Pirerno M. Lithik technology behind the ancient lapis lazuli trade \ Expedition. 1973. V.16. – P. 15-23.
40. Tosi M., Pirerno M. Lithic technology behind the ancient lapis lazuli ...P.15-17.
41. Woolley L. The Development of Sumerian Art. – N.Y. 1935. – P. 96;

ХИВА ХОНЛИГИДА КЕМАЧИЛИК

Каримов Я.А.

т.ф.ф.д.(PhD),

Урганч Давлат университети

Амударёнинг қуйи оқимидаги ҳудудларни кўздан кечириш мақсадида Хива хонлари кемаларда Чоржўйдан Туямуйингача сайр қилиб туришлари ҳам сарой маросимларидан бири бўлган. Хива хонларининг Амударё сув йўлининг Хива хонлигига тегишли оқими бўйлаб кемаларда сайр қилиши, шикор пайтларида маълум масофаларни кемада босиб ўтишлари одатий ҳол ҳисобланганлиги манбаларда ҳам акс этган. Огаҳийнинг “Зубдату-т-таворих” асарида келтирилган маълумотлар ҳам бу фикрга келишимизга имкон беради. Бу асарда Хива хони Раҳимкулихон Эрон юришидан қайтишда, Марвдан Мужовир кўли, Тархон кудук, Ёнтоқли, Сиртлонли, Учорли (Хон фармони билан шу ерда балан қум устига ўтиндан баланд йўл белгиси қўйиладики, йўловчилар учун белги бўлиши учун), Тахт, Ҳавзхон орқали Жайхун қирғоғидаги Қабокли тўғойга етиб келгани, бу масофани босиб ўтиш учун 8 кун, пайшанбадан пайшанбагача вақт сафрлагани ҳақида маълумотлар мавжуд (бу масофани босиб ўтиш учун 8 кун, пайшанбадан пайшанбагача вақт сафрлагани маълум бўлади.) [8,Б.74-75]. Амударё қирғоғига чиққач, бу ерда хон учун махсус барпо қилинган “баргоҳи олийға” дам олган. Жума кuni тонгда қўшин куруқлик йўли билан Хоразмга қайтгани, Хон эса ўз аёнлари билан “барқсуръат заврақларға (кемаларга. – Я.К.) миниб, дарё ажойиботини тамоша қила азимат кўргузди”, дея маълумот келтирилган[8,Б.75].

Бу манбада хоннинг дарё бўйлаб саёҳати бир неча кунга чўзилганлиги таърифланади. Бу маълумотлар кемалар бир кунда босиб ўтган масофани

аниқлаштириши жиҳатидан муҳимлиги боис, уларга қисқача тўхталиб, маълумотларни қуйидаги жадвал кўринишида келтириб ўтаемиз:

№	Жўнаш манзили	Келиш манзили	Босиб ўтиш учун сарфланган вақт
1	Қабокли тўғойи	Доя хотун работи	Бир кун
2	Доя хотун работи	Отхўр бешаси	Бир кун
3	Отхўр бешаси	Шишли қароайғир	Бир кун
4	Шишли қароайғир	Судук бешаси	Бир кун
5	Судук бешаси	Тевабўйун	Бир кун
6	Тевабўйун	Яккачакир	Бир кун

Шу тариқа, Хива хонининг Қабоклидан Ҳазорасп яқинидаги Яккачиқаргача Амударё бўйлаб кемадаги сафари 6 кун давом этган. Бу ердан Хон қуруқлик йўли орқали Ҳазораспга келган[8,Б.76].

Хива хонлигида ҳам қайиқлар яшаш билан шуғулланадиган шаҳар ва қишлоқлар (Қорамаз ва Жаланди қишлоқлари аҳолиси) бўлган. Хонқа шаҳрида қайиқ ясовчи маҳаллий усталар ва уларни керакли хом ашё билан таъминловчи тадбиркор бойлар фаолият кўрсатганлар. Хива хонлигида 300 га яқин қайиқ ясовчи усталар бўлиб, уларнинг 8 нафари 8 кунда битта қайиқ ясай олишган. Хива қайиқлари чидамлилиги билан Бухоро қайиқларидан устун бўлиб, XIX аср охири XX аср бошларида улар Амударё бўйлаб Чоржўй яқинидаги “Россия юк транспорт жамияти”дан Кўнғиротгача юк ташишда асосий ўрин тутган (бу даврда Бухоро амирлигида руслар томонидан бир йилда 33 та қайиқ ижарага олинган бўлса, Хива хонлигида 100 га яқин қайиқни ижарага олиш мумкин бўлган. Ўртача қайиқнинг йиллик ҳақи 120-140 рубль миқдорида бўлган.)[6,С.12-13].

Амударёда кемалар ва қайиқлар яшашда маҳаллий хом ашё сифатида тол, гужум дарахти ёғочидан фойдаланиб келинган. Толдан ясалган кемалар сиғимига боғлиқ равишда 20-40 тоннагача юкни манзилга етказа олган. Одатда бундай қайиқлар унча мустаҳкам бўлмасдан, сувга анча ботиб, тезлиги унча юқори бўлмаган. Сибирдан арча ёғочи келтириш йўлга қўйилиб, кема ва қайиқлар ундан ясала бошлагач, Амударё кемачилигида бирмунча ўзгаришлар пайдо бўлди.

Бундан ташқари Хива хонлиги ҳудудида бақатерак ва мирзатерак ўсган. Биринчиси кам учраган, иккинчиси эса ҳаддан ташқари кўп экилган. Теракнинг бунчалик кўп етиштирилишига сабаб, унинг ёғочидан қурилиш ишларида ишлатилгани, уй ва омборхоналарнинг шифтлари ва девор синчларида кенг фойдаланилган. Хоразм воҳасида қайиқларни ҳам теракдан яшашган[7,С.125.].

Манбаларнинг далолат беришича, ўрта асрларда Хоразмда ҳам кўплаб катта каналларда кемалар қатнови йўлга қўйилган. Улар ҳақида маълумот берган Макдисий уларнинг кўплигидан харитага туширмаганлигини қайд қилади[4,С.189]. Амударёдан ғарбий йўналишда чиқарилган Ҳазорасп, Говухар, Кардаранхош (Кардаран-хас), Мадра, Вадак ва бошқа каналлар бўйлаб қатнаган кемалар воҳанинг ички ва ташқи иқтисодий алоқаларида ўзига хос ўрин тутган[1,Р.461. 2,С.10-11.]. Истахрий асарида бу каналлар

Ҳазораспдан бошлаб қурилгани, бу каналдан 2 фарсах (1 фарсах– 6-7 км. Я.К) куйида Кардаранхош, кейин Хива, Мадра, Говухар каби каналлар ҳақида, Кат шахридан 2 фарсах узоқликда бошланган Вадак канали ва ундан куйироқда бошланувчи яна бир канал – Бувва (Бую) билан Андаристон қишлоғи яқинида қўшилиб Журжонияга қараб оққани қайд этилади. Вадак ва ундан бироз кичикроқ Бувва каналида кемалар қатнови йўлга қўйилган бўлиб, улар Журжония яқинидаги ($1/24$ фарсах узоқликдаги) тўғонгача сузиб борганлар. Улардан ташқари Катдан 4 фарсах узоқликда 4 та жойдан бошланиб, Курдаргача боровчи каналлар бўлган. Улар қўшилиб Вадак (ҳозирги Шовот канали. Я.К.) ва Бувва (ҳозирги Ёрмиш канали. Я.К.) каби катта канал бўлгач, унда кемалар қатнай олган[3,С.301-304.].

Ўрта асрларда Хоразмдаги катта каналларда, хусусан, Амударёдан ғарбий йўналишда чиқарилган Ҳазорасп, Гавхўра, Кардаранхош (Кардаранхас), Мадра (ҳозирги Ғозовот канали. Я.К.), Вадак ва бошқа каналлар бўйлаб кемаларда юк ташилган[4,С.178-180. 1,Р.461.].

Адабиётлар:

1. Ibn Hawqal. La configuration de la Terre (kitab surat al-Ard) / Introduction et traduction par J. H. Kramers et G. Wiet. – Paris: Maisonneuve et Larose, 2001.
2. Абдуллаев Т. Водные пути и транспорт в древнем и средневековом Хорезме (письменные источники) // Приаралье на перекрестки культур: Тезисы докладов Международного симпозиума и второго полевого семинара “Археология древнего Ташкырманского оазиса”, посвященные 100-летию со дня рождения выдающегося исследователя Центральной Азии С.П. Толстова: – Нукус, 2007.
3. Ал-Истахри. Извлечения из “Китаб масалик ал-Мамалик” ал-Истахри / / Перевод с персидского З.Н.Ворожейкиной, Я. Крапольского // Материалы по истории киргизов и Киргизии. – М, 1973.
4. Арабские и персидские источники. VII-XV вв. Труды института востоковедения. – М.-Л. Изд-во АН СССР, 1939. Т. I.
5. «Ахсан ат-такасим фи-ма’рифат ал-акалим» ал-Макдиси / Перевод С. Волина. Сведения арабских источников IX-XVI вв. о долине реки Талас и смежных районах // Новые материалы по древней и средневековой истории Казахстана. – Алма-Ата, 1960.
6. Гинтелло. Сведения по интендантской части, собранные в Бухарском ханстве капитаном Гинтелло в мае и июне 1885 г. // СМА. – СПб.: Военная типография, 1886. Вып. XXI.
7. Данилевский Г. Описание Хивинского ханства// Записки русского географического общества, 1851. Книга V.
8. Огахий. Мир Мухаммад Ризо. Зубдату-т-таворих // Нашрга тайёрловчи, сўзбоши, изоҳ ва кўрсаткичлар муаллиф Н. Жабборов. – Тошкент: “O’zbekiston” NMIU, 2009.